

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

5-2018
ОКтябрь

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

МАТЕМАТИКА

А.МАДРАХИМОВ, С.КУКИЕВА Тартибли статистикаларнинг чегаравий хоссалари	5
--	---

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

А.ДЖУРАЕВ, Р.Х.МАКСУДОВ, Ш.ШУХРАТОВ Пахта тозалагич кўп қиррали тебранувчи колосникларнинг параметрларини асослаш.....	8
А.АБДУКАДИРОВ, Г.АКРАМОВА Ностационар уч фазали фильтрациянинг чегаравий масалалари сонли ечимининг математик моделлари	13
С.АБДУРАХМОНОВ, И.БИЛОЛОВ Замонавий электрон таълим ресурсларини яратиш бўйича тавсиялар	17

КИМЁ

М.АХМАДАЛИЕВ, И.АСҚАРОВ Фурфурол асосидаги товар маҳсулотларини халқ хўжалигидаги аҳамияти (обзор)	22
М.ИМОМОВА, Б.АБДУГАНИЕВ Мотор мойларини кимёвий таркиб бўйича тўғри таснифлашда инфрақизил спектрометрни метрологик аттестатлаш дастури асосида текширишнинг аҳамияти	26
Ш.ТУРҒУНБОЕВ, Р.РАХМОНБЕРДИЕВА <i>Aconitum leucostomum</i> ўсимлигининг сувда эрувчан полисахаридлари	29

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

М.НАЗАРОВ Ҳовузларда балиқчиликни ривожлантириш учун табиий озуқа базасидан фойдаланишнинг аҳамияти	32
---	----

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

О.С.БЕЗУГЛОВА, Г.ЮЛДАШЕВ, М.Т.ИСАГАЛИЕВ Қатор касалликларнинг педобиогеохимёвий асослари	35
Ғ.ЮЛДАШЕВ., У.МИРЗАЕВ Суғориладиган арзиқ – шохли тупроқларнинг антропоген омил таъсиридаги эволюцияси	40

ИҚТИСОДИЁТ

А.ЎРИНОВ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштириш орқали аҳоли бандлигини ошириш	44
З.ТОЖИБОЕВ Иқтисодий ривожланишнинг турли босқичларида табиатдан фойдаланиш иқтисодиёти ҳамда экологик иқтисодиётнинг роли ва ўзаро муносабатлари тўғрисида	48
К.КУНДУЗОВА Суғурта ташкилотларида аудитнинг ўзига хос хусусиятлари	53

ТАРИХ

Қ.РАЖАБОВ Шоир Ҳамзанинг сирли ўлимига оид мулоҳазалар.....	59
О.МАҲМУДОВ Ali bogoni-ми ёки Alberinius? Нюанс: ал-Беруний асарларининг вропадаги дастлабки таржималарига оид айрим мулоҳазалар	64
Б.МИРЗАДЖАНОВ Туркистонда большевиклар кадрлар тайёрлаш механизмнинг шаклланиши	69
Н.ИСРОИЛОВ Амир Темур ва Тўхтамишхон муносабатлари Люсьен Кэрэн талқинида.....	73
Г.СЕЙДАМЕТОВА 1960-1970 йилларда Қорақалпоғистонда шаҳарлар ва шаҳар аҳолисининг шаклланиши тарихига назар	76

СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИДА АУДИТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

К.Кундузова

Аннотация

Мақолада суғурта ташкилотларини аудитдан ўтказиш тартиби ҳамда унинг бошқа ташкилотларда ўтказишдаги фарқли жиҳатлари ёритилган.

Аннотация

В статье освещен порядок проведения аудита страховых компаний и его отличительные особенности от порядка проведения аудита в других организациях.

Annotation

This article highlights the issues of audit of insurance companies and its distinctive features in the audit in other organizations.

Таянч сўз ва иборалар: суғурта, аудит, аудитор, режалаштириш, суғурта мукофоти, суғурта қопламаси, таваккалчилик, қайта суғурталаш, суғурта заҳиралари, молиявий натижалар.

Ключевые слова и выражения: страхование, аудит, аудитор, планирование, страховая премия, страховые выплаты, риск, перестрахование, страховые резервы, финансовые результаты.

Keywords and expressions: insurance, audit, auditor, planning, insurance premium, insurance payment, risk, reinsurances, financial results.

Бугунги кунга келиб мамлакатимизда бозор иқтисодиёти қонуниятларига аста—секин ўта бошланди. Бозор иқтисодиётининг самарали ишлашини ва унинг ривожланганлик даражасини белгилловчи асосий омиллардан бири инфратузилма шакллари дидир. Бозор иқтисодиёти инфратузилмасининг ажралмас таркибий қисмларидан бири суғурта соҳаси ҳисобланади. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан кўришимиз мумкинки, суғурта соҳаси иқтисодиёт ривожланишининг бир маромда боришини таъминловчи соҳалардан биридир. Бундан ташқари, суғурта иқтисодиётнинг ривожланиши учун салмоқли инвестиция капитални жамлаштирувчи ва иқтисодиётга киритувчи стратегик аҳамиятга эга бўғинлардан бири сифатида намоён бўлади. Шунинг эътиборга олган ҳолда, мамлакатимизда суғурта соҳасининг ривожланишига катта аҳамият берилмоқда. Суғурта фаолиятининг ривожланиши ҳисоб ва аудитнинг тўғри ташкил этилишига бевосита боғлиқдир. Суғуртачининг молиявий таназули кўплаб суғурта қилдирувчиларнинг манфаатларига таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам суғурта фаолияти ҳисоби ва аудитининг асосий эътибори суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, молия-хўжалик фаолиятининг амалдаги қонунчиликка мос келиши, шунингдек, фаолиятнинг молиявий ҳисоб-китобларини тўғри олиб боришга қаратилган. Суғурта ташкилотлари замонавий жамиятнинг асосий бўғинлари бўлиб, жамиятда фаолият курсатаётган барча юридик ҳамда жисмоний

шахслар тадбиркорлик фаоллигининг самарали бўлишини таъминлайди. Суғурта ташкилотлари жамиятда ижтимоий-иқтисодий ҳолатни мувофиқлаштиришга ёрдам беради. Суғурта ташкилотларининг барқарор ривожланишига эса аудиторлик назорат ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонунининг 10- моддасига кўра, суғурта ташкилотлари ҳар йили мажбурий аудиторлик текширувидан ўтиши керак.

Агарда суғурта ташкилотлари белгиланган муддатларда мажбурий аудиторлик текширувини ўтказмаса ёки уни ўтказишдан бўйин товласа, у ҳолда Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитасига мажбурий аудиторлик текширувини ўтказмаган хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан ўз вақтида чоралар кўриш ва мажбурий аудиторлик текширувининг ўтказилишидан бўйин товланган хўжалик юритувчи субъектлар ва уларнинг мансабдор шахсларига нисбатан қўлланиладиган молиявий санкциялар белгилашни таъминлаш назарда тутилган [1].

Суғурта ташкилотларини аудитдан ўтказишда аудитни тўғри режалаштириш муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддаси «Аудитни режалаштириш» ва аудиторлик фаолияти миллий стандартларининг №3 «Аудитни режалаштириш» талабларига кўра, аудитни режалаштириш фаолият хусусиятидан келиб чиққан ҳолда қуйидагича режалаштирилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди:

К.И.Кундузова - ФарПИ, доцент.

Суғурта ташкилотида аудиторлик текшируви ўтказишнинг намунавий режаси

Аудит ўтказиладиган ташкилот :	“NAZORAT-AUDIT» МЧЖ
Текшириладиган ташкилот:	“ЎЗАГРОСУҒУРТА”АЖ
Аудит даври, киши-соатлар миқдори:	704 киши-соат
Аудиторлик гуруҳининг раҳбари:	Баходир Нематович Назаров
Аудиторлик гуруҳининг таркиби:	И.К.Азизов, П.Р.Каримов, Н.Д.Имомназаров
Режалаштирилган аудиторлик rischi:	3,8%.
Режалаштирилган жиддийлик даражаси:	3857899 сўм.

№	Режалаштирилган ишлар	Ўтказиш даври (кун)	Масъул (бажарувчи)	Эслатма
1	Таъсис ҳужжатлари мавжудлиги, тўлиқ ва ўз вақтида устав капитали шакллантирилганлиги, лицензия мавжуд лигини аудитдан ўтказиш	1	аудиторлик ташкилоти ходими	
2	Бухгалтерия ҳисобининг ташкил этилиши ва ҳисоб сиёсати аудити	2	аудиторлик ташкилоти ходими	
3	Асосий воситалар ва номоддий активлар аудити	1	аудиторлик ташкилоти ходими	
4	Товар-моддий заҳиралар аудити (№1000- материаллар ҳисоби)	1	аудиторлик ташкилоти ходими	
5	Молиявий қўйилма маблағлари аудити (№5800- капитал қўйилмалар ҳисоби)	1	аудиторлик ташкилоти ходими	
6	Пул маблағлари аудити (№5000- касса, №5100-ҳисоб-китоб ҳисоби №5500-банкдаги махсус ҳисоб)	2	аудиторлик ташкилоти ходими	
7	Ҳисоб –китоблар аудити (№6040-Суғурталанувчиларга тўланадиган счётлар ҳисоби №6050-Суғурта агентлари ва брокерларига тўланадиган счётлар ҳисоби №6060- Қайта суғурта қилиш бўйича олинган рисклар бўйича тўланадиган счётлар ҳисоби №.6070- Қайта суғурта қилишга берилган рисклар бўйича тўланадиган счётлар, № 6090-Қайта суғурта қилишга оид комиссия рағбатлантириш, тантемалар ва йиғимлар бўйича тўланадиган счётлар ҳисоби №6400-Бюджет билан ҳисоблашувлар ҳисоби №6500-Ижтимоий суғуртага ажратмалар ҳисоби №6700-Мехнат ва унга ҳақ тўлаш ҳисоби.	3	аудиторлик ташкилоти ходими	
8	Суғурталаш, биргалиқда суғурталаш ва қайта суғурталаш шартномалари ва уларни амалдаги қонунчилик талаблари ҳамда суғурталаш шартномаларини расмийлаштириш қоидаларига жавоб берилиши аудити	2	аудиторлик ташкилоти ходими	
9	Суғурталаш, биргалиқда суғурталаш, қайта суғурталаш шартномалари бўйича суғурта тўловлари (қопламалари)нинг амалдаги қонунчиликка мувофиқлигини ҳисоб –китоб аудити).	3	аудиторлик ташкилоти ходими	
10	Суғурталаш ва қайта суғурталаш мукофотлари ва қопламаларини бухгалтерия ҳамда солиқ ҳисобида акс эттирилиши аудити (№2200 Суғурталаш, биргалиқда суғурталаш ва қайта суғурталаш бўйича суғурта қопламалари ҳисоби №4030- Суғурталанувчилардан олинадиган ҳисоби №4040-Суғурта агентлари ва брокерларидан олинадиган ҳисоби).	3	аудиторлик ташкилоти ходими	
11	Суғурта заҳираларининг шаклланиши ҳисоб- китоблари ва ҳисоботи аудити (№8000- 8090-Суғурта заҳиралари ҳисоби, №8110-Ишлаб топилмаган мукофотлар заҳирасидаги қайта суғурталовчиларнинг улуши ҳисоби №8120- Хабар қилинган, лекин бартаараф этилмаган зарарлар заҳирасидаги қайта суғурталовчиларнинг улуши ҳисоби №8130- Содир бўлган, лекин хабар қилинмаган зарарлар заҳирасидаги қайта суғурталовчиларнинг улуши ҳисоби №8140- Ҳаёт суғуртаси бўйича заҳирадаги қайта суғурталовчиларнинг улуши ҳисоби).	3	аудиторлик ташкилоти ходими	
12	Умум ишлаб чиқариш харажатлари аудити	1	аудиторлик ташкилоти ходими	
13	Бошқа даромадлар аудити (№9070-Қайта суғурта қилиш ва ретроцессияга берилган рисклар бўйича зарарлар улушининг қопланиши бўйича даромадлар ҳисоби, №9080- Қайта суғурта қилишга оид комиссия рағбатлантиришлар, тантемалар ва йиғимлар бўйича даромадлар ҳисоби №9090- Сюрвеер ва аджастер хизматларини кўрсатишдан даромадлар ҳисоби).	1	аудиторлик ташкилоти ходими	
14	Бошқа харажатлар аудити	1	аудиторлик ташкилоти ходими	

Аудиторлик ташкилоти номидан –
аудиторлик ҳулосасини имзолаш ҳуқуқига эга раҳбар
Аудиторлик гуруҳининг раҳбари

имзо
имзо

Ўзбекистон Республикасининг аудиторлик фаолияти миллий стандартларининг №3 “Аудитни режалаштириш” стандарти талабларига кўра, суғурта ташкилотларини аудитдан ўтказишнинг умумий режаси тузилаётганда аудитор қуйидагиларни эътибор олиш керак:

- а) аудитдан ўтказилаётган юридик шахс фаолияти;
- б) бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизими;
- в) таваккалчилик;
- п) фаолият характери ва бажариладиган иш ҳажми;
- д) бажариладиган иш йуналиши, жорий назорат ва бажарилишини текшириш;
- е) бошқа аспектлар.

Аудит режалаштирилгандан сўнг, аудиторлик ташкилоти ходимлари ва ташқаридан жалб этилган экспертлар, яъни мутахассислардан иборат ишчи гуруҳ шакллантирилади [2].

Аудит текширувини ўтказиш жараёнида аудиторлар ва жалб этилган мутахассислар режа асосида махсус стандартда белгиланган шаклда ҳужжатларни расмийлаштирадиган ҳамда белгиланган муддатларда ўтказилган текширув натижалари бўйича иш ҳисоботларни тузадилар. Иш натижалари бўйича олинган ахборот ва аудиторлик далиллари қоғоз ва электрон шаклда тақдим этилади.

Текширув натижалари таҳлили қуйидаги тартибда расмийлаштирилади:

- мижоз томонидан қабул қилинган ҳисоб сиёсатининг умумий ҳолати;
- алоҳида бўлимлар бўйича ва счетларда ҳисобнинг тўғри юритилиши;
- солиқ қонунчилигига риоя этилиши;
- мижознинг молиявий аҳволи;
- аудиторлик текшируви натижалари бўйича аудиторлик ҳисоботи ва хулосасини расмийлаштириш.

Ўзбекистон Республикасининг аудиторлик фаолияти стандартларининг №70- “Аудиторлик ҳисоботи ва молиявий ҳисобот тўғрисидаги аудиторлик хулосаси” ва ички хўжалик стандарти – “Аудиторлик текшируви натижалари бўйича ҳисоботни шакллантириш” талабларига мувофиқ расмийлаштирилади [2]. Аудиторлик текшируви натижалари бўйича ҳисобот ишчи ҳужжатларда акс эттирилади, аудиторлик дастурининг ҳар бир бўлими бўйича

аудиторларнинг хулоса ва таклифлари асосида тузилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунига кўра, суғурталовчиларнинг йил якуни бўйича ҳисобот маълумотлари аудитор текширувидан ўтказилиб, уларнинг ҳаққонийлиги аудитор томонидан тасдиқланади ва ушбу маълумотлар асосида суғурталовчилар фаолиятига баҳо бериш имконияти яратилгандан сўнггина, бухгалтерия ҳисоботи эълон қилинади.

Суғурта ташкилотларини аудитдан ўтказиш жараёнида турли хўжалик тармоқларидаги юридик шахсларга хос бўлган умумий масалаларни текшириш билан бирга, фақат суғурта ташкилотларига хос бўлган махсус операциялар текширилади.

Умумий масалаларга асосий фондлар, товар-моддий бойликлар ва номоддий активлар бўйича операцияларни текшириш, шунингдек, меҳнат қонунчилигига риоя қилиш ва иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар, ҳисоб-тўлов ва касса операциялари, дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар ҳамда бошқа операциялар киради.

Суғуртачиларнинг ушбу операциялари ва ҳисоб-китобларини назорат қилиш бошқа фаолият соҳаларидаги хўжалик субъектларини шунга ўхшаш текширувларидан деярли фарқ қилмайди, чунки ҳар икки ҳолатда ҳам текширишда бир хил меъёрий ҳужжатларга асосланади.

Суғурта ташкилотлари фаолиятини аудит қилишнинг махсус томонлари суғурта операцияларининг ўзига хос хусусиятлари (махсус суғурта қонунчилиги асосида), бухгалтерия ҳисобини юритиш, ҳисоботлар тузиш тартиби, молиявий натижаларни аниқлаш ва солиқ тўлашдаги фарқлари билан белгиланади.

Суғурталовчиларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, аудитор томонидан суғурта ташкилотларида қонун ҳужжатларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш тартиби, суғурта шартномаларини расмийлаштириш, суғурта мукофотларини ҳисобга олиш, ҳисоб варақалари, суғурта (резервлар) захира ҳисоб-китоблари ҳамда суғурта копланаларини ҳисоблаш ва уларни ҳисоб рақамларда акс эттириш тартиби текширилади ва бир вақтнинг ўзиде суғурта операциялари масалалари ўрганилиб, солиққа

тортиш ҳам назорат қилинади ва хулосалар берилади.

Суғурта ташкилотларининг аудити таъсис ҳужжатларининг мавжудлиги ва давлат рўйхатига олинганлиги ҳақида гувоҳнома билан бошланади [3].

Аудитор текширув чоғида барча таъсисчилар қонунчиликка мувофиқ ўз улушларини устав капиталига ўз вақтида ва тўғри ҳамда тўлиқ қўшганликларини аниқлаши керак.

Устав капиталига таъсисчилар томонидан улушларни қўшиш муддатларига риоя қилинишини ва тўлиқлигини текширишда аудитор қуйидагиларга эътибор бериши лозим:

- устав капиталининг тўлиқ шаклланганлиги;
- таъсисчилар ҳақиқатда қўшган улушларининг таъсис ҳужжатларида белгиланган шартларга мослиги;
- таъсисчилар томонидан устав капиталига улушларни қўшишда қонунчилик ва таъсис ҳужжатларида белгиланган муддатларга риоя қилиниши.

Устав капиталининг шаклланишини текшириш чоғида текширилаётган корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий шакли ҳам эътиборга олинishi зарур. Суғурта ташкилотлари уставга киритилган ўзгартиришлар тўғрисида суғурта назорати органини хабардор қилиши шарт. Агар бу амалга ошмаган бўлса, суғурта тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилган ҳисобланиб, суғурта қилувчига кўзда тутилган санкциялар қўлланилиши мумкин. Аудиторлар компания раҳбариятига суғурта фаолиятини тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишининг оқибатлари ҳақида огоҳлантиришлари керак.

Суғурта ташкилотларининг фаолияти бошқа хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятдан кескин фарқ қилади. Шу сабабли, уларнинг фаолияти лицензияланади. Лицензия суғурталовчига ҳаётни суғурта қилиш соҳасида ёхуд умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун берилади. Суғурта фаолияти фақат махсус рухсатнома (лицензия) бўлган тақдирда кўриб чиқилиши мумкин бўлган фаолиятлардан биридир. Шунинг учун, аудит жараёнида лицензия билан боғлиқ масалаларга катта эътибор берилади.

Лицензия вақтинчалик бўлса, унда унинг амал қилиш муддати аниқланади. Бу ҳолатда аудитор аудиторлик даврида лицензиянинг амал

қилиш муддати тугамаганлигини текшириши керак.

Аудитда суғурта шартномаларининг мазмунини ва рўйхатга олиншини текшириш муҳим ўрин тутаяди. Бундай ҳолларда тузилган шартномаларнинг амалдаги қонунчилик талабларига, суғурта қонунлари ва суғурта қоидаларига мувофиқлиги аниқланади.

Аввало, суғурта шартномаларининг номлари ва лицензиядаги иловада келтирилган суғурта турларга мувофиқ келиши керак. Агар шартноманинг номи, суғурта турларидан бирортасига тўғри келмаса, у ҳолда аудитор бу суғурта компанияси суғурта қонунчилигининг бузганлигини кўрсатиши мумкин.

Шунингдек, маълум бир шартномада кўзда тутилган суғурта шартларини суғурта назорати органи томонидан тасдиқланган суғурта қоидалари билан солиштириш керак. Агарда, лицензияланган қоидалар ва тарифлар чегарасидан ташқарида тузилган суғурта шартномаси мавжуд бўлса, у аудитор томонидан ҳақиқий эмас деб топилади.

Суғурта ташкилотлари ўз амалиётида, одатда, стандарт шартномалардан фойдаланади, яъни, шартноманинг матни олдиндан тайёрланган ва маълум шартларни белгилаш учун бўш жой қолдирилган бўлади. Бироқ, текширувлар шуни кўрсатадики, кўп ҳолларда шартномаларда ушбу бўш жойларнинг баъзилари тўлдирилмайди ёки чизик қўйилади. Ушбу бепарволик шартномани имзоланмаган, деб эътироф этишга олиб келиши мумкин, чунки бу ҳолда битимнинг муҳим шarti тўғрисида келишувга эришилмайди. Одатда суғурта шартномасини тузиш учун асос бўлиб келгусида суғурта қилдирувчининг ёзма аризаси ҳисобланади. Шунинг учун, аудитнинг кейинги босқичида суғурталанган шахснинг суғурта шартномасини тузиш асосини ифодаловчи ҳужжат ёки бошқа ҳужжат мавжудлиги текширилиши зарур.

Суғурта суммасининг миқдорини аниқлашнинг тўғрилигини текширишда суғурта қиймати суғурта шартномасини тузиш вақтида мол-мулкнинг ҳақиқий қийматидан ошиб кетмаслигига эътибор қаратилади [3].

Суғурта мукофотларини ҳисоблашнинг тўғрилигини назорат қилиш суғурта суммасини тариф ставкаси миқдорига кўпайтириш йўли билан амалга оширилади. Ушбу тарифдан фойдаланиш шаклини ҳисобга олган ҳолда қонунийлигини эътиборга олиш муҳимдир. Шунингдек, суғурта қилинган мол-мулк,

ИҚТИСОДИЁТ

суғурталанган шахснинг фаолият тури ва суғурта тарифларини тақсимловчи бошқа бир қатор омиллар ҳам кўриб чиқилади.

Суғурта мукофоти миқдори аниқлагандан сўнг, суғурта қилдирувчига уларни тўлаши керак бўлган муддат берилади.

Қонун ҳужжатлари суғуртачилар аҳоли хоҳлаган шаклларда ҳисоб-китобларни амалга ошириш мумкин, деб белгиланган.

Шахсий суғурта шартномаларини тузишда ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Бунда, ўз фойдасига шахсий суғурта шартномаси (бенефициар) тузган шахс муҳимдир. Ушбу шахс суғурталанмаган бўлса, у ҳолда суғурталовчининг ёзма розилиги билан шартнома тузилиши мумкин. Бундай розилик бўлмаса, шартнома бекор бўлиши мумкин.

Бизда ҳали қайта суғурталаш етарли даражада ўрганилмаганлиги сабабли, бу, кўпгина маҳаллий суғурта компаниялари учун мураккабдир. Шунинг учун аудит давомида қайта суғурталаш операцияларини амалга оширишнинг тўғрилигини ўрганишга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ушбу фаолиятни назорат қилиш шакллари асосан қайта суғурталаш бўйича таваккалчиликларни ўрганиш усули билан аниқланади. Эслатиб ўтамиз, бундай трансфер бир марталик, эпизодик ёки узоқ муддатли шартномавий муносабатлар асосида бўлиши мумкин [3].

Мажбурий қайта суғурталаш қайта суғурталаш шартномаси билан тартибга солинади - томонлар ўртасидаги муносабатларни белгилайдиган ва уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилайдиган юридик ҳужжатдир. Ушбу битим тарафлар ўртасидаги низоларни ҳал қилиш ёки ҳакамлик муҳокамасида асосий ҳужжат ҳисобланади.

Суғурталовчининг суғурта заҳираларини жойлаштиришга қўйиладиган талабларни бажармаслиги унга нисбатан санкцияларни қўлловчи назорат органлари учун асос бўлади.

Суғурталовчининг молиявий барқарорлиги суғурта ташкилоти фаолиятининг узлуксизлигини таъминлаш ва унинг ривожланишини таъминлайдиган активлар ва мажбуриятларнинг мақбул сифатли ва миқдорий ҳолатини сақлаб қолишдан иборат. Суғурта компанияларининг молиявий барқарорлиги асосан тўланган устав капиталининг, суғурта заҳиралари, қайта суғурталаш тизимининг мавжудлиги, шунингдек, суғурта

операцияларининг ўсиши ва оптимал тариф ставкаларини қўллаш ҳисобланади.

Суғурталовчилар молиявий барқарорлигининг асосий белгиси уларнинг тўлов қобилияти ҳисобланади.

Суғурталовчиларнинг молиявий барқарорлиги ва тўлов қобилиятини назорат қилишда алоҳида хавф учун максимал жавобгарлик талабларига риоя қилиш ҳамда активлар ва мажбуриятларнинг тартибга нисбати текширилади.

Суғурта компаниясини аудитдан ўтказиш давомида миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари корхоналари учун умумий масалалар ва муайян операциялар текширилади. Суғурталовчи харажатларининг асосий қисми суғурта қопламалари ҳисобланади, шунинг учун бу тўловларнинг ҳақиқийлигини текширишга катта эътибор қаратилади. Аудитор топширилган аризалар, суғурта шартлари, суғурта қопламасининг ўз вақтида тўланиши ва бошқаларни текширади [5].

Суғурталовчилар фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари алоҳида маблағлар, заҳиралардан иборат эканлиги сабабли, текшириш вақтида ушбу суғурта заҳираларини жойлаштириш учун шарт-шароитлар бажарилаётганлиги маълум бўлади. Суғурта заҳираларини тўғри ҳисоблаш суғурта ҳодисалари бўйича тўловларни таъминлашда катта аҳамиятга эга бўлиб, ушбу суғурта заҳираларининг қаерда ва қай тарзда ишлатилишини, шунингдек, улар суғурта тўловлари ва корхона молиявий барқарорлигига кафолат бера оладими ёки йўқми текширилади.

Суғурта ташкилотларини аудитдан ўтказилган вақтда мажбуриятларнинг аудитини амалга ошириш зарур, чунки текширувнинг айнан ушбу соҳаси суғурта ташкилотлари текширишнинг мажбурий элементи ҳисобланади.

Суғурта ташкилотлари мажбуриятларини аудитдан ўтказишда мажбуриятлар аудитининг дастурини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратилмоғи керак. Бизнингча, мажбуриятлар аудитининг дастурини қуйидаги йўналишларда ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ:

1. Суғурта мажбуриятларининг бухгалтерия ҳисоби тизимини ва ички назорат тизимининг самарадорлигини баҳолаш .

2. Суғурта тўловларини амалга оширишда фуқаролик ва махсус қонунчиликка риоя қилинишини текшириш.

3. Суғурталовчининг бухгалтерия ҳисобида суғурта мажбуриятларини тўғри акс эттирилишини текшириш.

4. Суғурта мажбуриятлари қисмида бухгалтерия ҳисоби кўрсаткичларининг тўғри шакллантирилишини текшириш.

Шунингдек, суғурта мажбуриятлари аудитида аналитик жараёнларни амалга оширишга муҳим аҳамият берилади. Уларни тўрт босқичда ўтказиш мақсадга мувофиқ:

1. Суғурта ташкилотининг фаолиятини умумий баҳолаш.

2. Ҳисоботда берилган маълумотларни ва суғурта мажбуриятлари ҳажми ҳисобининг мувофиқчилигини текшириш.

3. Суғурта мажбуриятлари ҳажми динамикасининг таҳлили.

4. Суғурта мажбуриятлари аудит дастурини тайёрлаш.

Бунда, суғурта тўловлари аудити жараёнида ўтказиладиган аналитик чоралар ичига суғурта тўловлари таркибининг танқидий таҳлилини, суғурта тўловларининг режадаги кўрсаткичларининг ҳақиқийсидан суғурта турлари кесимида ва тўла суғурта портфели бўйича оғишини баҳолаш, суғурталовчи молиявий барқарорлигининг аналитик кўрсаткичларини ҳисоби киритилмоғи керак.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, суғурта ташкилотлари молиявий фаолиятининг аудитдан ўтказилиши суғурта компаниялари фаолиятининг ишончилигини таъминлаб, жамиятимизнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшиб, унинг барқарорлигини таъминлайди, деб айтиш ўринлидир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3946-сонли қарори . -Т.,2018 йил, 19 сентябрь.
2. Тулаходжаева М.М., Илҳомов Ш.И., Аҳмаджонов К.И. ва бошқалар. Аудит. Дарслик . -Т.: Норма , 2008.
3. Архангелская Г.А., Асабин С.Н. Суғурта компаниялари аудити. - М.: ФинСтатИнформ, 2005.
4. Урланук-Малитский Л.А. Суғурта ташкилотининг тўлов қобилияти. - М.: АНКИЛ, 2004.
5. Газарян А.В., Козлова В.И. Планирование аудиторской проверки // Бухгалтерский учет. - 2005.

(Тақризчи: М.Адҳамов – иқтисод фанлари доктори, профессор).